

UYGUR MUHEBBET KOŞAKLARI (AŞK ŞİİRLERİ)NİN YAPISAL ÖZELLİKLERİ ÜZERİNE

*Alimcan İNAYET**

ÖZET

Uygur halk şiirinde “muhebbet koşakları” diye adlandırılan aşk şiirleri gençlerin birbirlerinden hoşlanma, birbirlerini sevmeye, birbirlerine aşık olma duygularını, ayrıca sevenlerin çeşitli sebeplerle birbirlerinden ayrı kalma, ayrılma ve uzaklaştırılmasından duyduğu hasret, üzüntü, sitem, kaygı ve dertlerini dile getiren şiirlerdir. Bu şiirler Anadolu Türk halk şiirinin pek çok özelliğini bünyesinden barındırmaktadır. Bu makalede söz konusu özelliklerden biri olan şekil özellikleri üzerinde durulacak, Uygur aşk şiirlerinin nazım biçimleri, mısra yapısı, hece yapısı, kafiye yapısı ve durak yapısı incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Uygur, koşak, muhebbet, mani, koşma.

A STUDY ON THE STRUCTURAL PROPERTIES OF UYGHUR MUHEBBET KOŞAKLARI (LOVE POETRY)

ABSTRACT

Love poetries which is called as “muhebbet koşakları” in Uyghur folk poetry explore the feelings of young people who have mutual feelings for each other, like or fall in love with each other in addition to feelings of missing, sorrow, complaint, worry and problems of the lovers who separate or fall apart from each other. This type of poems contains lots of the properties of Anatolian Folk poetry. In this paper, patterns of from, one of these properties, will be mentioned and Uyghur love poetry’s verse style, verse structure, syllable structure, rhyme structure and caesura structure will be analyzed.

Keywords: Uyghur, koşak, love, mani, folk poem.

Uygur halk şiirinde “muhebbet koşakları” diye adlandırılan aşk şiirleri gençlerin birbirlerinden hoşlanma, birbirlerini sevmeye, birbirlerine aşık olma duygularını, ayrıca sevenlerin çeşitli sebeplerle birbirlerinden ayrı kalma, ayrılma ve uzaklaştırılmasından duyduğu hasret, üzüntü, sitem, kaygı ve dertlerini dile getiren şiirlerdir. Uygur halk şiirinin büyük bir kısmını teşkil eden bu şiirlerde bir taraftan gerçek aşk yüceltilir, aşka bağlılık, vefakârlık övülür, kavuşma ve mutlu aile kurma arzusu yoğun olarak işlenirken, diğer taraftan bu aşka engel olan kara güçlerle vefasızlık, vicdansızlık, sahtekârlık ve ahlaksızlık tenkit edilir ve bunlara lanet okunur. Halkın bireysel özgürlük isteklerini de yansıtan bu şiirler, işlevsel olarak gençleri gerçek aşka yönlendirir, aşka saygı duymayı, değer vermeyi, ahlaklı olmayı öğretir. Bu şiirler aynı zamanda Anadolu Türk halk şiirinin pek çok özelliğini bünyesinden barındırmaktadır. Burada sadece bu şiirlerin yapısal özellikleri üzerinde durulacak, muhteva özellikleri ise bir başka çalışmada ele alınacaktır.

* Prof. Dr., Ege Üniversitesi, Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü Öğretim Üyesi, e-mail: alim1962@hotmail.com

1. Uygur Muhebbet Koşakları¹ (Aşk Şiirleri)nın Nazım Şekilleri

1. 1. Maniler

Mani halk şiirinde 7 heceli 4 mısradan oluşan, dörtlük içinde anlam bütünlüğü olan, genellikle *aaba* veya *abcb* şeklinde kafiye düzenine sahip, belli bir ezgiye bağlı olmayan bir nazım şeklidir. Uygur sahasında “koşak” terimiyle ifade edilen bu nazım şekline Anadolu sahasında “mani” denmektedir. Uygur muhebbet koşaklarının büyük çoğunluğu mani nazım şekliyle düzenlenmiştir.

<i>Gül eğildi bağlarda,</i>	Çiçek açtı bağlarda,
<i>Yamğur yağdı tağlarda.</i>	Yağmur yağdı dağlarda.
<i>Yarnı söysem bolmamdu,</i>	Yâri sevsem olmaz mı,
<i>Bundak yahşı çağlarda.²</i>	Böyle güzel çağlarda.

<i>Etim bar, igerim yok</i>	Atım var, eyerim yok,
<i>Boynumda tumarım yok.</i>	Boynumda muskam yok.
<i>Yer-asman guvah bolsun,</i>	Yer ve gök tanık olsun,
<i>Sendin özge yarım yok.³</i>	Senden başka yârim yok.

Bu örnekler klasik mani örnekleri olup, Uygur muhebbet koşakları içerisinde maninin diğer çeşitleri de söz konusudur. Bunların biri *abcb* kafiye düzenine sahip maniler olup, bunlar manilerin büyük bir kısmını oluşturmaktadır.

<i>Alma satkılı çıksam,</i>	Elma satmaya çıksam,
<i>Kızılını tallaydu.</i>	Kırmızısını seçiyor.
<i>Alemde kişi yoktek,</i>	Dünyada başka insan yokmuş gibi,
<i>Köñül sizni halaydu.⁴</i>	Gönlüm sizi çekiyor.

<i>Dutar çélip oltursam,</i>	Dutar ⁵ çalarak otururken,
<i>Hiyalımğa sen keldiñ.</i>	Hayalime sen geldim.
<i>Derdin bolsa éyt, yarım,</i>	Derdin varsa söyle, yârim,
<i>Muñdaşkılı men keldim.⁶</i>	Konuşmaya ben geldim.

Maniler arasında ilk mısrası 7, ikinci mısrası 5 heceli olan maniler de bulunmaktadır. Diğer Türk boyları arasında da bulunan bu manilere Doğan Kaya “çift ölçülü maniler” demektedir.⁷

¹ Uygur halk edebiyatında “koşak” terimi geniş anlamda “halk şiiri”, dar anlamda “mani”, “koşma”, “beyit” ve “türkü”yü ifade etmektedir. Yanlış anlamalara sebep olmaması için makalemizde bu terimi aynen kullandık. Ayrıca Uygur Türkçesinde “muhebbet” sözcüğü “sevgi” ve “aşk” anlamına gelmektedir. Dolayısıyla “muhebbet koşakları” terimi Türk halk şiirindeki “aşk türküleri” ve “sevda manileri”ni de kapsar.

² Uyğur Helk Koşakları 3, Şincang Helk Neşriyatı, Ürümçi, 2006, s. 1

³ Uyğur Helk Koşakları 3, s. 6

⁴ Uyğur Helk Koşakları 3, s. 7

⁵ Uygur Türkleri arasında kullanılan İki telli bir çalgı.

⁶ Uyğur Helk Koşakları 3, s. 58

<i>Kara çırağ tüvide,</i>	Kara çırağ altında,
<i>Uçar pervane.</i>	Uçar pervane.
<i>Yarım séniñ ıskıñda,</i>	Yârim senin aşkınla,
<i>Boldum divane.</i>	Oldum divane.

<i>Divane bop, zar yığlap,</i>	Divane olup inleyip,
<i>Çalımen ravap.</i>	Çalarım rebap.
<i>Yamğur boldı köz yaşlırım,</i>	Göz yaşlarım yağmur oldu,
<i>Yürükim kavap.⁸</i>	Yüreğim kebab.

Bunların ilk mısrası 8, ikinci mısrası 5 heceli olanları da vardır.

<i>Altunmikin, kümüşmikin,</i>	Altın mıdır, gümüş müdür,
<i>Saldım bilekke.</i>	Taktım bileğe.
<i>Yeñi tutkan yarnıñ otı,</i>	Yeni sevdalandığım yârin ateşi,
<i>Tegdi yürekke.</i>	Değdi yüreğe.

<i>Yaz boluptu, küz boluptu,</i>	Yaz olmuş, güz de gelmiş,
<i>Sarğaydı üzüm.</i>	Sarardı üzüm.
<i>Yar ketkenge işenmeymen,</i>	Yârin gittiğine inanmam,
<i>Körmidi közüm.⁹</i>	Görmedi gözüm.

Bunlar arasında ilk mısrası 7, ikinci mısrası 4 heceli olanları da bulunmaktadır ki, bunlar daha çok “yar-yar” veya “yar senem” diye bilinen koşaklarda rastlar.

<i>Yığlıma kız, yığlıma,</i>	Ağlama kız, ağlama,
<i>Toyuñ boldı. (yar-yar)</i>	Düğünün oldu. (yar yar)
<i>Altun güllük köşüğe,</i>	Altın güllü köşkün,
<i>Öyüñ boldı. (yar-yar)</i>	Evin oldu. (yar yar)

<i>Yığlıma kız, yığlıma,</i>	Ağlama kız, ağlama,
<i>Bağrım yara. (yar-yar)</i>	Bağrım yara. (yar yar)
<i>Söyginige tegmigenniñ,</i>	Sevdiğine varmayanın,
<i>Behti kara. (yar-yar)¹⁰</i>	Bahtı kara. (yar yar)

⁷ Doğan Kaya, Ansiklopedik Türk Halk Edebiyatı Terimleri Sözlüğü, Akçağ yayınları, Ankara, 2007, s. 479-480

⁸ Uygur Helk Koşakları 3, s. 116

⁹ Uygur Helk Koşakları 3, s. 169

¹⁰ Uygur Helk Koşakları 4, Şincang Helk Neşriyatı, Ürümçi, 2006, s. 327

Uygur muhebbet koşakları arasında *aabb* kafiye düzenine sahip maniler de vardır ki, bunlar sanki iki beyit (ikili)in yan yana gelmesiyle oluşturulmuş gibidirler.

<i>Kéşîñ kara, kéşîñ kara,</i>	Kaşın kara, kaşın kara,
<i>Kéşîñdın közüñ kara.</i>	Kaşından gözüñ kara.
<i>Kirpikiñdin nurlar tamar,</i>	Kirpiğinden nurlar damlar,
<i>Söysem yürükim kanar.</i>	Öpsem yüreğim kanar.

<i>Kiçikkine kara köz,</i>	Küçücük kara göz,
<i>Tili tatlık, şérin söz.</i>	Dili tatlı, şirin söz.
<i>Uçup ketti öyümdin,</i>	Uçup gitti evimden,
<i>Ġayip boldı közümdin.¹¹</i>	Kayboldu gözümden

Bunlar dörtlük şeklinde düzenlenebildiği gibi, ikili şeklinde de veya ardı ardına gelecek şekilde de düzenlenebilir. Buradaki durum düzenleyenin veya yazıya geçirenin keyfine bağlıdır. Bunlara mani demek ne derecede doğrudur, bu husus tartışılmalıdır. Doğan Kaya bu tür örneklere mani demiştir.

Men Hızır'ın kuluyam	Tayı bayçıya battı
Boz atının çuluyam	Hızır yanında yattı
Hızır gitti hayıman	Hızır-Nebi Hızır İlyas
Bir kulanca tayınan	Bitti çiçek oldu yaz ¹²

Uygur muhebbet koşakları içerisinde bu tür mani örnekleri pek fazla değildir.

Bunların dışında, ayrıca zincirbent maniler de söz konusudur. Zincirbent manilerde ilk dörtlüğün son mısrası 2. dörtlüğün ilk mısrasında tekrarlanır.

<i>Aydın ayrılalmaymen,</i>	Aydan ayrılamam,
<i>Ay yüzüñni körgende.</i>	Ay yüzünü gördüğümde.
<i>Eyminip karalmaymen,</i>	Çekinip bakamam,
<i>Koşumañ türülgende.</i>	Kaşlarını çatığında.

<i>Koşumañ türülgende,</i>	Kaşlarını çatığında,
<i>Rencigenmidiñ mendin?</i>	Gücenmiş miydin benden?
<i>İşençim saña kamil,</i>	Sana güvenim tamdır,
<i>Ümid üzmidim sendin.</i>	Umut kesmedim senden.

¹¹ Uyğur Helk Koşakları 2, Şincang Helk Neşriyatı, Ürümqi, 2006, s. 69

¹² Doğan Kaya, age, s. 472

<i>Ümid üzmidim sendin,</i>	Umut kesmedim senden,
<i>Levzide turar yar dep.</i>	Sözünde durur yâr diye.
<i>Başkığa köz salmıdım,</i>	Başkasına bakmadım,
<i>Amrıkım, séni bar dep.</i>	Sevgilim, seni var diye.
<i>Amrıkım, séni bar dep,</i>	Sevgilim, seni var diye,
<i>Béríp meleñde oynaymen.</i>	Gidip mahallende oynarım.
<i>Meleñde körünmiseñ,</i>	Mahallende gözükmeyen,
<i>Tañ atkuçe oylaymen.</i>	Sabaha kadar düşünürüm.
<i>Tañ atkuçe oylaymen,</i>	Sabaha kadar düşünürüm,
<i>Çüşümge kirer yar dep.</i>	Rüyama girer yâr diye.
<i>Ümidni üzelmeymen,</i>	Umudumu kesemem,
<i>Vediside turar yar dep.¹³</i>	Sözünde durur yâr diye.

1. 2. Koşmalar

Koşmalar halk şiirinde hece ölçüsünün genellikle 8 veya 11 heceli, *baba-ccca-ddda* kafiye düzenine sahip, dörtlük sayısı 3 ile 5 arasında değişen, genellikle aşk, ayrılık, kavuşma duygularının dile getirildiği dört mısralı şiirlerdir. Bunların 5, 6, 7, 8, 10 heceli olanları da vardır¹⁴. Uygur muhebbet koşakları içerisinde koşma tarzıyla düzenlenmiş şiirler de bulunmaktadır.

<i>Östeñ süyi lay bolsa,</i>	Kanal suyu çamur ise,
<i>İçip koymañ, canım kız.</i>	Sakın içmeyin, canım kız.
<i>Köñliñizde men bolsam,</i>	Gönlünüzde ben varsam,
<i>Tüzük oynañ, canım kız.</i>	Düzgün oynayın, canım kız.
<i>Canım saña tesedduk,</i>	Canım sana tasadduk,
<i>Sende gem yok, köñlüm tok,</i>	Sende gam yok, gönlün tok,
<i>Méniñ bilen kariñ yok,</i>	Bana fazla ilgin yok,
<i>Taşlıvetme, canım kız.</i>	Bırakma beni, canım kız.
<i>Kirsem omak koynuñğa,</i>	Girsem sevgilim koynuna,
<i>Gire salsam boynuñğa,</i>	Sarılsam boynuna,
<i>Su sepkendek kumlukka,</i>	Su serpilmiş gibi kuma,
<i>Siñip ketsem canım kız.¹⁵</i>	Çekilip kaybolsam, canım kız.

¹³ Uyğur Helk Koşakları 3, s. 9-10

¹⁴ Hikmet Dizdaroğlu, Halk Şiirinde Türler, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1969, s. 72-73

¹⁵ Uyğur Helk Koşakları 3, s. 3-4

Ancak Uygur muhebbet koşakları arasında bu tür koşma tarzı şiirlerin örnekleri fazla değildir.

1. 3. Beyit(ikili)ler

“Beyit” terimi Uygur halk şiirinde hem bir nazım şeklini hem de bir nazım türünü ifade etmektedir. Nazım şekli olarak beyit iki mısradan oluşan halk şiirlerini ifade ederken, nazım türü olarak müzikle söylenmek üzere değil, okunmak üzere düzenlenmiş, hece, durak ve mısra sınırlandırılmasına uğrayamayan, konu bütünlüğüne sahip her türlü halk şiirine işaret etmektedir. Bizim burada bahsettiğimiz beyitten nazım şeklini, yani iki mısralı şiiri kastediyoruz. Uygur Muhebbet koşakları arasında görünürde beyit, yani iki mısralı şiirler yoktur. Ancak beyit adı altında verilen şiirler hem beyit (ikili) hem mani nazım şekliyle düzenlenebilmektedir.

<i>Seniñ caniñ meniñ canım,</i>	Senin canın benim canım,
<i>Bir can emesmu?</i>	Bir can değil mi?
<i>Seniñ üçün meniñ canım</i>	Senin için benim canım,
<i>Kurban emesmu?</i>	Kurban değil mi?

Seniñ caniñ meniñ canım bir can emesmu?
Seniñ üçün meniñ canım kurban emesmu?

<i>Yarnı yar demdur kişi,</i>	Yâre yâr der mi kişi,
<i>Yamannı yar demdur kişi.</i>	Kötüye yâr der mi kişi.
<i>Yahşı yar yanda turup,</i>	İyi yâr yanındayken,
<i>Yamannı halamdur kişi.</i>	Kötüyü ister mi kişi.

Yarnı yar demdur kişi, yamannı yar demdur kişi,
Yahşı yar yanda turup yamanı halamdur kişi.¹⁶

<i>Bağda açıldı,</i>	Bağda açtı,
<i>Bir tüp kızılgül,</i>	Bir tane gül.
<i>Sayradı şahta,</i>	Öttü dalında,
<i>Mestane bulbul</i>	Mestane bülbül.

Bağda açıldı bir tüp kızılgül,
Sayradı şahta mestane bulbul.¹⁷

¹⁶ Abdureop Teklimakaniy, Esliy Yezilishi Bilen Uyghur On İkki Muqami Tekstleri, Milletler Neshriyatı, Beyjing, 2005, s. 651

¹⁷ Abdureop Teklimakaniy, age., s. 648

Özellikle ilk mısrası 7, ikinci mısrası 5 heceli olan ya da ilk mısrası 7, ikinci mısrası 4 heceli olan şiirler beyit şekline sokmaya en müsait şiirlerdir.

<i>Kızıl kızıl piyazniñ,</i>	<i>Kırmızı kırmızı soğanın,</i>
<i>Postı tola, yar, yar!</i>	<i>Kabuğu çoktur, yâr yâr.</i>
<i>Kız almağan yigitniñ,</i>	<i>Evlenmeyen delikanlının,</i>
<i>Derdi tola, yar, yar!</i>	<i>Derdi çoktur, yâr yâr.</i>

<i>Kara kara kağılar,</i>	<i>Kara kara kargalar,</i>
<i>Harmandıdur, yar-yar,</i>	<i>Harmandadır, yâr yâr.</i>
<i>Öylenmigen yigitler,</i>	<i>Evlenmeyen delikanlılar,</i>
<i>Armandıdur, yar-yar.¹⁸</i>	<i>Hasrettedir, yâr yâr.</i>

Ak akkına toşkanlar kumda oynar, yar, yar!
Kız almağan yigitler toyda oynar, yar, yar!
Kızıl kızıl piyazniñ postı tola, yar,yar!
Kız almağan yigitniñ derdi tola, yar, yar!
Kara kara kargalar harmanda dur, yar, yar!,
Kız almağan yigitler harmandadur, yar, yar!¹⁹

2. Uygur Muhebbet Koşakları (Aşk Şiirleri)nin Mısra Yapısı

Uygur muhebbet koşaklarında mısra sayısı genellikle dördtür. Ancak bununla birlikte 5, 6, 10 mısralı olanları da vardır.

2.1. 5 Mısralı Olanlar

<i>Çimendoppısını deymu?</i>	<i>Çemen şapkasını mı desem ?</i>
<i>Kelemdek kaşını deymu.</i>	<i>Kalem gibi kaşını mı desem.</i>
<i>Sumbul saçını deymu?</i>	<i>Sünbül saçlarını mı desem ?</i>
<i>Öçmes otka sép koyup,</i>	<i>Beni sönmez ateşe atıp,</i>
<i>Unıñ oynaşını deymu ?</i>	<i>Onun eğlenmesini mi desem.</i>

<i>İşkaylañda sim karivat,</i>	<i>Kapı önünde tel yatak,</i>
<i>Men yatmaymen, özeñ yat,</i>	<i>Ben yatamam, kendin yat.</i>
<i>Kim bilen yatsañ yat meyli,</i>	<i>Kiminle yatarsan yat, tamam,</i>

¹⁸ Uyğur Helk Koşaklırı 4, s.325

¹⁹ Reşit Rahmeti Arat, "Doğu Türkçesi Metinleri", Yayına hazırlayan: Osman Fikri Sertkaya, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 1987, s. 37

*Yar dégen şundak bolsa,
Yar tutmaymen pendiyat.*²⁰

Yâr denen böyle ise,
Yâr tutmam ben olsun ant.

2.2. 6 Mısralı Olanlar

*Kétip bargan kağılar,
Körüp kelgin yarimni.
Özüñ her cayda bolsañ,
Koyup kéley canımni.
Kim béríp éytar saña,
Méniñ derdu halimni.*²¹

Gitmekte olan kargalar,
Görüp gelin yârimi.
Sen nerede isen,
Bırakıp geleyim canımı.
Kim gidip anlatır sana,
Benim dert ve hâlimi.

2.3. 10 Mısralı Olanlar

*İçim köyidu bekmu,
Siz bagrı taşka.
Ustikensiz ecebmu,
Gepte bablaşka.
Koşulamsız cüp bolup,
Bille yaşaşka.
Çidimaydu yürükim,
Sizni taşlaşka.
Çın ehdimiz şundak bolsun,
Söygi başlaşka.*²²

İçim yanıyor pek de,
Sizin gibi kalbi taş.
Çok usta imişsiniz,
Lafla kandırmaya.
Var mısınız çift olup,
Birlikte yaşamaya.
Dayanmıyor yüreğim,
Sizi terk etmeye.
Gerçek ahdimiz böyle olsun,
Sevgiyi başlatmaya.

Bunlar Anadolu sahası halk şiirindeki “yedekli mani” ya da “artık mani” diye adlandırılmış manilere benzemektedir.

3. Uygur Muhebbet Koşakları (Aşk Şiirleri)nin Hece Yapısı

Uygur muhebbet koşaklarının hece sayısı 5’ten 16’ya kadar çıkabilmektedir.

3.1. Beş Heceli Olanlar

*Men yarı kördüm,
Mestane boldum.
Eklu hoşumdın,
Divane boldum.*

Ben yâri gördüm,
Mestane oldum.
Akıl şuurumdan,
Divane oldum.

²⁰ Uyğur Helk Koşakları 4, s. 42-43

²¹ Uyğur Helk Koşakları 2, s. 170

²² Uyğur Helk Koşakları 3, s. 303

<i>Divane kılğan,</i>	Divane eden,
<i>Aydek yüzüñdur.</i>	Ay gibi yüzüñdür.
<i>Mestane kılğan,</i>	Mestane eden,
<i>Şérin sözüñdur.</i> ²³	Şirin sözüñdür.

3.1.1. Birinci ve Üçüncü Mısrası 5, İkinci ve Dördüncü Mısrası 8 Heceli Olanlar

<i>Yarim, séniñki,</i>	Yârim, senin,
<i>Cüpti anarñ barmidi?</i>	Çifte narın mı var idi?
<i>Kişiniñ yarida,</i>	Elin yârinde,
<i>Séniñ temeyiñ barmıdı?.</i> ²⁴	Tamahın mı var idi?

Muhebbet koşakları içerisinde nadir rastlanan bu örnekte üçüncü mısranın altı heceli olması önemli değildir. Halk şiirinde ölçü bakımından düzenli olmayan şiirler çoktur. Bunlar halk şiirinde normal sayılır.

3.2. Altı Heceli Olanlar

<i>Leñgerge kelmeyttim,</i>	Lenger'e gelmezdim,
<i>Keltürdi yar meni.</i>	Getirdi yâr beni.
<i>Ottimu köymeyttim,</i>	Ateşte yanmazdım,
<i>Köydürdi yar meni.</i> ²⁵	Yandırdı yâr beni.

3.2.1. Birinci ve Üçüncü Mısraları 6 Heceli, İkinci ve Dördüncü Mısraları 5 Heceli Olanlar

<i>Kelem kaşlık iken,</i>	Kalem kaşlı imiş,
<i>Canniñ pirakı.</i>	Canın firakı.
<i>Ecep dişvar iken,</i>	Acep zor imiş,
<i>Yolniñ yırakı.</i> ²⁶	Yolun uzağı.
<i>Karakaş çıkkuçe,</i>	Kara kaşlı çıkana dek,
<i>Yığlay hudağa.</i>	Ağlayayım Allah'a.
<i>Karakaş çıkmısa,</i>	Kara kaşlı çıkmazsa,
<i>Kaldım balağa.</i> ²⁷	Kaldım belaya.

²³ Uyğur Helk Koşaklırı 3, s. 252

²⁴ Uyğur Helk Koşaklırı 4, s. 172

²⁵ Osman İsmail, Helk Eğiz Edebiyatı Hekkide Omumiy Bayan, Şincang Helk Neşiriyatı, Ürümqi, 1998, s. 542

²⁶ Uyğur Helk Koşaklırı 4, s. 253

²⁷ Uyğur Helk Koşaklırı 4, s. 260

3.3. Yedi Heceli Olanlar

3.3.1. Birinci ve Üçüncü Mısraları 7, İkinci ve Dördüncü Mısraları 5 Heceli Olanlar

Egiz tağnıñ béşida, Yüce dağın başında,
Yayıldı koyum. Yayıldı koyun.
Söyey désem yarnı men, Öpeyim desem yâri,
Yetmidi boyum.²⁸ Yetmedi boyum.

Erıklarğa su keldi, Arıklara su geldi,
Bélıklarğa yem. Balıklara yem.
Elniñ yarı oynaydu, Elin yâri oynuyor
Bizge néme gem?²⁹ Bize bu ne gam?

3.3.2. Birinci ve Üçüncü Mısraları 7, İkinci ve Dördüncü Mısraları 4 Heceli Olanlar

Gül kaşıda çimenniñ, Gül yanında çemenin,
Möhleti bar. Mühleti var.
Muradığa yetkenniñ, Muradına erenin,
Döleti bar.³⁰ Devleti var.

3.4. Sekiz Heceli Olanlar

Ecep boldum, ecep boldum, Garip oldum, garip oldum,
Ecep bolğanğa yığlaymen. Garip olduğuma ağlarım.
Kişiniñ yurtığa bérıp, Elin yurduna gidip,
Yétim bolğanğa yığlaymen.³¹ Yetim olduğuma ağlarım.

Vapa izdep capa çektim, Vefa arayıp cefa çektim,
Cudalık tostı behtimni. Ayrılık engelledi bahtımı.
Nadanlarğa köñül bersem, Cahillere gönül versem,
Çüşenmey ketti kelbimni.³² Anlamadı kalbimi.

3.4.1. Birinci ve Üçüncü Mısraları 8, İkinci ve Dördüncü Mısraları 5 Heceli Olanlar

Tañ seherde teyyarlaptu, Sabahleyin hazırlamış,
Maña sütlük çay. Bana sütlü çay.

²⁸ Uyğur Helk Koşaklırı 4, s. 260

²⁹ Uyğur Helk Koşaklırı 4, s. 260

³⁰ Uyğur Helk Koşaklırı 4, s. 258

³¹ Gunnar Jaring, Uyğur Helk Edebiyatı Cevherleri, Milletler Neşriyatı, Beyjing, 1997, s. 200

³² Uyğur Helk Koşaklırı 4, s. 214

Şu yarimniñ köñli ap'ak, *Şu yârimin gönlü apak,*
Asmandiki ay.³³ *Semadaki ay.*

3.4.2. Birinci ve Üçüncü Mısraları 8, İkinci ve Dördüncü Mısraları 4 Heceli Olanlar

Tem-tem deydu, tem-tem deydu, *Temtem derler,temtem derler,*
Tem-tem gülñi. *Temtem gülñü.*
Untalmıdım şu çakkıçe, *Unutamadım şu ana dek,*
Yarim hörñi.³⁴ *Yârim hurıyî.*

3.5. Dokuz Heceli Olanlar

Atlık bérıp yanduk piyade, *Atlı gidip döndük piyade,*
Bumu bizge tekdir irade. *Bu da bize takdir-i irade.*
Bivapa dost tutsañ navada, *Vefasız dost tutsan eğer,*
Kılıklıñ andın ziyade.³⁵ *Davranışı ondan ziyade.*

3.6. On Heceli Olanlar

Yamanlap sendin ketsem yırakka, *Darılıp sana gitsem ırağa,*
Çıdalmıdım héç otuñ pirakka. *Dayanamadım ateş-i fıraka.*
Vapasızlık kıp taşlısam seni, *Vefasızlık edip terk etsem seni,*
Ahir çüşermen gorzi dozakka.³⁶ *Ahir düşerim çukur duzaha.*

3.7. On Bir Heceli Olanlar

Kara yağlık yarışıptu yüzüñge, *Kara yağlık yakışmıştır yüzüne,*
İçim köydi ikki çolpan közüñge. *İçim yandı iki çulpan gözüne,*
Köyüp-köyüp kara taşlar ériydu, *Yanıp yanıp kara taşlar eriyor,*
Ağzñdiki hesel uhşaş sözüñge.³⁷ *Ağzındaki bal misali sözüne.*

3. 8. On İki Heceli Olanlar

Kara-kara kağılar kayrılıp uçtı, *Kara kara kargalar dönerek uçtular,*
Egip-egip ahiri yerge konuştı. *Dönüp dönüp sonunda yere kondular.*
Hekñiñ yari yénida, künde muñdaştı, *Elin yâri yanında her gün dertleşti,*
Méniñ yarim yırakta, közümdin uçtı.³⁸ *Benim yârim uzakta gözümünden uçtu.*

³³ Uyğur Helk Koşaklırı 4, s. 265

³⁴ Uyğur Helk Koşaklırı 4, s. 266

³⁵ Muhemmetcan Sadık, Uyğur Helk Eğiz Edebiyatı Hekkide, Şincang Helk Neşriyatı, Ürümqi, 1995, s. 333

³⁶ Osman İsmail, age., s. 544

³⁷ Uyğur Helk Koşaklırı 2, s. 88

³⁸ Osman İsmail, age., s. 545

3.9. On Üç Heceli Olanlar

*Bizniñ yarni ataydiken yurtıda Rena,
Teriplisem ekli kamil, mollaıdek dena.
Dena bolsa kel dégende bir kelmesmidi,
Kelmigenni körtip koyduk, kurukla bana.³⁹*

Bizim yâra diyorlarmış yurdunda Râna,
Tarif etsem akli kamil, molla gibi dâna.
Dâna ise gel dedikte bir gelmez miydi,
Gelmediğini gördük, hepsi bahane.

3.10. On Dört Heceli Olanlar

*Derdiñni maña éytsañ, séniñ derdiñge yetsem
Öyüñdin élip çıkıp, çöllerge élip ketsem.
İkkimiz bolup hemrah çöller içide yürsek,
Bağrumni yérip tıgda, yürükimni körsetsem.⁴⁰*

Derdini bana anlatsan senin derdine yetsem,
Evinden alıp çıkıp çöllere alıp gitsem.
İkimiz arkadaş olup çöller içre dolaşsak,
Kalbimi yarıp tıgla yüreğimi göstersem.

3.11. On Beş Heceli Olanlar

*Kapkara boran kélip sundurdi gülñiñ şahını,
Kimgé éytip, kimgé yığlay bivapanıñ derdini.
Yar kélip saldı yüreкке hencirini neççe ret,
Bu cahanda kim sorar miskin köñülñiñ erzini?⁴¹*

Kapkara boran kopup kırdı gülün dalını,
Kime anlatıp kime ağlayayım vefasızın derdini.
Yâr gelip vurdu hançerini yüreğe nice kez,
Bu cihanda kim soracak miskin gönlün arzını.

3.12. On Altı Heceli Olanlar

*Kara saçıñ cula etse, ecep sumbulğa ohşaydu,
Séni yad eylisem her çağ yürek can birle kakşaydu.
Kéçe-kündüz séni eslep bu tende kalmıdı taket,
Kişiniñ yurtığa bérıp köñül azğangá ohşaydu.⁴²*

Kara saçın dalgalansa sanki sümbüle benziyor,
Seni yâd etsem her an kalbim acıyla sızlıyor.
Gece gündüz seni anıp bu tende kalmadı takat,
Elin yurduna gidip gönül azmışa benziyor.

Uygur muhabbet koşakları hece sayısı bakımından bu kadar çeşitlilik gösterse de, genellikle yedi heceli olanlar çoğunluktadır.

³⁹ Osman İsmail, age., s. 545

⁴⁰ Osman İsmail, age., s. 545-546

⁴¹ Osman İsmail, age., s. 546

⁴² Osman İsmail, age., s. 546

4. Uygur Muhebbet Koşakları (Aşk Şiirleri) ndaki Bazı Formel Mısralar

Uygur muhebbet koşakları arasında kalıplamış bazı formel mısralar bulunmaktadır.

<i>Can içide canan kız,</i>	<i>Can içinde canan kız,</i>
<i>Canğa otı yakan kız.</i>	<i>Cana ateş yakan kız.</i>
<i>Kaşlırı unıñ mehbub,</i>	<i>Kaşları onun güzel,</i>
<i>Çaçlırı sulayman kız.</i>	<i>Saçları Süleyman kız.</i>

<i>Can içide canan kız,</i>	<i>Can içinde canan kız,</i>
<i>Canğa otı yakkan kız</i>	<i>Cana ateş yakan kız.</i>
<i>Söyer yarı körgende,</i>	<i>Sevdiği yâri gördüğünde,</i>
<i>Almıdek kızarğan kız.</i>	<i>Elma gibi kızaran kız.</i>

<i>Can içide canan kız,</i>	<i>Can içinde canan kız,</i>
<i>Canğa otı yakkan kız.</i>	<i>Cana ateş yakan kız.</i>
<i>Kirpikini oynıtıp,</i>	<i>Kirpiğini oynatıp,</i>
<i>Kıya közde bakan kız.⁴³</i>	<i>Yan gözüyle bakan kız.</i>

Bu örnekte “Can içide canan kız / Canğa otı yakan kız” formel mısradır. Şair Nimşehit’in “Kız” adlı şiiri de böyle bir formel üzerine kurulmuştur.

<i>Nazuk çever çakkan kız,</i>	<i>Narin becerikli çevik kız,</i>
<i>Canğa otı yakkan kız.</i>	<i>Cana ateş yakan kız.</i>
<i>Kirpikide oynıtıp,</i>	<i>Kirpiğini oynatıp,</i>
<i>Kıya közde bakkan kız.⁴⁴</i>	<i>Yan gözüyle bakan kız.</i>

Bir de şu örneğe bakalım:

<i>Şıldırılığan kumuşka,</i>	<i>Haşırdayan kamaşa,</i>
<i>Otı yaktın némişka?</i>	<i>Ateş yaktın ne diye ?</i>
<i>Maña köñlüñ bolmısa,</i>	<i>Madem bana gönlün yok,</i>
<i>Başta söydüñ némişka</i>	<i>Başta sevdin ne diye ?</i>

<i>Şıldır-şıldır kumuşka,</i>	<i>Hışırdayan kamaşa,</i>
<i>Otı yaktıñ némişka?</i>	<i>Ateş yaktın ne diye ?</i>
<i>Eskatmığan şu yargı,</i>	<i>İşe yaramayan o yâre,</i>
<i>Köñül berdiñ némişka?</i>	<i>Gönül verdin ne diye ?</i>

⁴³ Uyğur Helk Koşaklırı 2, s. 80

⁴⁴ Nimşehit Ermiya Eli Sayramiy, Aldıda, Şincang Helk Neşriyatı, Urumçi, 2008, s. 77

<i>Şıldır-şıldır kumuşka,</i>	Hışırdayan kamışa,
<i>Otnı yaktıñ némişka?</i>	Ateş yaktın ne diye ?
<i>Uzun boldı, körmidim,</i>	Çoktandır görmedim,
<i>Mendin kaçtıñ, némişka?</i>	Benden kaçtın ne diye ?

<i>Şıldır-şıldır kumuşka,</i>	Hışırdayan kamışa,
<i>Otnı yaktıñ némişka?</i>	Ateş yaktın ne diye ?
<i>Oynımaylı dep tursam,</i>	Oynamayalım dedikçe,
<i>Kélivaldıñ némişka?⁴⁵</i>	Geliyorsun ne diye ?

Bu şiirde “şıldır-şıldır kumuşka / Otnı yaktıñ némişka?” dizesi formel mısradır. Eğer bu formel mısra bent sonunda tekrarlınsaydı, bunlara nakarat diyebilirdik. Uygur muhebbet koşakları arasında buna benzer örnekler epeyce görülmektedir.

5. Uygur Muhebbet Koşakları (Aşk Şiirleri) nın Kafiye Yapısı

5.1. Kafiyein Tanımı ve Çeşitleri

Şiirde dizelerin sonunda oluşturulan ses benzerliğine kafiye dendiğini biliyoruz. Benzer seslerin az veya çokluğuna göre, kafiyeler çeyrek kafiye, yarım kafiye, tam kafiye, zengin kafiye, cinaslı kafiye olmak üzere 5'e ayrılır. Çıkakları birbirine yakın sesler (ç-ş; n-l-r; z-s, ğ-v)den oluşturulan kafiyelere çeyrek kafiye; tek ses benzerliği (aç-seç-göç)yle oluşturulan kafiyeler yarım kafiye; iki ses benzerliği (yaş-baş-taş)yle oluşturulan kafiyelere tam kafiye; ikiden fazla ses benzerliği (virane-rindane-meyhane)yle oluşturulan kafiyelere zengin kafiye; yazılışı aynı, anlamı farklı kelimelerle oluşturulan kafiyelere cinaslı kafiye denmektedir.⁴⁶ Uygur muhebbet koşaklarında bunlardan en çok yarım kafiye tercih edilmiştir.

<i>Yar derdi yaman iken,</i>	Yâr derdi fena imiş,
<i>Men öre turalmaymen.</i>	Ayakta duramıyorum.
<i>Baray désem yol yırak,</i>	Gideyim desem yol ırak,
<i>Vaktıda körelmeymen.⁴⁷</i>	Vaktinde göremiyorum.

Bununla birlikte tam ve zengin kafiye çeşitleri kullanılmıştır.

<i>Kéçe yétip ğem bilen,</i>	Gece yatıp gam ile,
<i>Köz yéşimiz nem bilen.</i>	Göz yaşımız nem ile.
<i>Kaçan birge bolarmız,</i>	Ne zaman birlikte olacağız,
<i>Méhriban senem bilen.⁴⁸</i>	Mihriban senem ile.

⁴⁵ Uyğur Helk Koşakları 2, s. 2-3

⁴⁶ Doğan Kaya, age, s. 394-398

⁴⁷ Uyğur Helk Koşakları 4, s. 8

⁴⁸ Uyğur Helk Koşakları 4., s. 48

Uygur muhebbet koşaklarında redife dayalı, kafiye olmayan örnekler de bulunmaktadır.

<i>Yarnıñ öyi koça béşi,</i>	Yârin evi sokak başı,
<i>Egip kêtelmeydu kişi.</i>	Dönüp gidemez kişi.
<i>Yarnıñ ışk-pırakıdın,</i>	Yârin aşk-ı firakından,
<i>Ümid üzelmeydu kişi.⁴⁹</i>	Umut kesemez kişi.

Bu örnekteki “ket-” ile “üz-” sözcükleri kafiye oluşturmaz. Burada koşak “-elmeydu kişi” redifleri üzerine kurulmuştur.

5.2. Uygur Muhebbet Koşakları (Aşk Şiirleri)nin Kafiye Düzeni

5.2.1. Kafiye Düzeni *abcb* Olanlar

Uygur sahasında “araş kapiye” denen ⁵⁰ bu kafiye düzenine göre, her dördlüğün 2. ve 4. mısralarında kafiye bulunur. Uygur muhebbet koşakları içerisinde bu tür kafiye düzenine sahip olanlar önemli yer tutar.

<i>Ah urarmen, ah urarmen,</i>	Ah çekerim, ah çekerim,
<i>Ahlırım tutkay seni.</i>	Ahlarım tutsun seni.
<i>Köz yéşim derya bolup,</i>	Gözyaşım derya olup,
<i>Bélıklırım yutkay seni.⁵¹</i>	Balıklarım yutsun seni.

<i>Havadin uçup çüşken,</i>	Havadan uçup inen,
<i>Ördemikin, ğazmikin ?</i>	Ördek midir, kaz mıdır ?
<i>Yarım, seniñ ışkıñda,</i>	Yârim, senin aşkından,
<i>Tartkan derdim azmikin ?⁵²</i>	Çektiklerim az mıdır ?

6 mısralı koşaklarda kafiye düzeni *abcbdb* şeklinde devam eder.

<i>Kızılğül kelem kaşım,</i>	Kızılğül kalem kaşım,
<i>Deryadek akar yaşıım.</i>	Derya gibi akar yaşıım.
<i>Ussısam, levi bilen,</i>	Susasam dudağıyla,
<i>Su içürgen adaşıım.</i>	Su içiren arkadaşım.
<i>Şu pelekniñ çarkıdek,</i>	Şu feleğin çarkı gibi,
<i>Çörgiler meniñ başım.⁵³</i>	Dönüyor benim başım.

⁴⁹ Uygur Helk Koşakları 4, s. 61

⁵⁰ Mehmet Zunun, Abdukerim Rahman, Uygur Helk Eğiz Edebiyatınıñ Asasları, Şıncang Helk Neşriyatı, Urymçi, 1982, s. 236

⁵¹ Osman İsmail, age., s. 555

⁵² Uygur Helk Koşakları 2, s. 33

⁵³ Uygur Helk Koşakları 4, s. 87

5.2.2. Kafiye Düzeni aaba Olanlar

Uygur halk şiirinde “üç kapiye” diye ifade edilen⁵⁴ bu kafiye düzenine göre, her dördlüğün 1. 2. ve 4. mısraları birbirleriyle kafiyelidir. Bu tür kafiye düzenine sahip koşaklar da çoktur.

<i>Karlıgaç kara bolar,</i>	<i>Kırlangıç kara olur,</i>
<i>Kanıtı ala bolar.</i>	<i>Kanadı ala olur.</i>
<i>Yariñ bivapa bolsa,</i>	<i>Yârin vefasız ise,</i>
<i>Bêşiñğa bala bolar.⁵⁵</i>	<i>Başına bela olur.</i>

<i>Köçet tiktım bağ boldı,</i>	<i>Fidan diktım bağ oldu,</i>
<i>Oynaydığan çağ boldı.</i>	<i>Eğlenecek çağ oldu.</i>
<i>Maña kılğan ahanet,</i>	<i>Bana yapılan hakaret,</i>
<i>Yürikimge dağ boldı.⁵⁶</i>	<i>Yüreğime dağ oldu.</i>

5. 2. 3. Kafiye Düzeni aaaa Olanlar

Uygur sahasında “tutaş kapiye” olarak adlandırılan⁵⁷ bu kafiye düzenine göre, her dördlüğün tüm mısraları birbirleriye kafiyeli olur.

<i>At mindim köreñ kaşka,</i>	<i>Ata bindim yürük kaşka,</i>
<i>Sekrettim taştın taşka.</i>	<i>Zıplattın taştan taş,</i>
<i>Her kimniñ yari başka,</i>	<i>Herkesin yârı başka,</i>
<i>Ohşamdu kelem kaşka.⁵⁸</i>	<i>Benzer mi kalem kaş.</i>

<i>Yarimniñ éti Leyli</i>	<i>Yârimin adı Leyli,</i>
<i>Bizge barmıdu meyli.</i>	<i>Bize var mıdır meyli.</i>
<i>Bolsa bolmısa meyli,</i>	<i>Varsa, yoksa da peki,</i>
<i>Men yarniñ kalenderi.⁵⁹</i>	<i>Ben yârin kalenderi.</i>

5. 2. 4. Kafiye Düzeni abab Olanlar

Uygur halk şiirinde “almaş kapiye” denen⁶⁰ bu kafiye düzenine göre, her dördlüğün 1. ve 3. mısrasıyla 2. ve 4. mısrası birbirleriye kafiyeli olur.

<i>Sekkiz otak yollırı,</i>	<i>Sekiz Otak yolları,</i>
<i>Kök yantak bilen tolğan.</i>	<i>Deve dikeniyile dolmuş.</i>

⁵⁴ Mehmet Zunun, Abdükerim Rahman, age, s. 237

⁵⁵ Mehmetcan Sadık, age., s. 312

⁵⁶ Uygur Helk Koşakları 4, s. 226

⁵⁷ Mehmet Zunun, Abdükerim Rahman, age, s. 238

⁵⁸ Uygur Helk Koşakları 2, s. 62

⁵⁹ Uygur Helk Koşakları 2, s. 20

⁶⁰ Mehmet Zunun, Abdükerim Rahman, age, s. 238

Şeker hannîñ kollırı, Şekerhan'ın elleri,
*Héne koyup gül bolğan.*⁶¹ Kına yakıp gül olmuş.

5.2.5. Kafiye Düzeni *abbb* Olanlar

Bu kafiye düzenine göre, her dörtlüğün 2., 3., 4. mısraları birbirleriyle kafiyeli olur.

Kakkuk aşığı Zeynep, Kakkuk'un aşığı Zeynep,
Biri bağda, biri tağda, Biri bağda, biri dağda.
Bulbul sayrığan çağda, Bülbül'ün öttüğü çağda,
*Men yarım bilen bağda.*⁶² Ben yârim ile bağda.

Capanı kim tola çekse, Cefayı kim çok çekerse,
Göherni şu alur taştın. Gevheri o alır taştan.
Göherni alğuçe taştın, Gevheri alana dek taştan,
*Ni sevda öter baştın.*⁶³ Ne sevda geçer baştan.

5. 2. 6. Kafiye Düzeni *aabb* Olanlar

Bu kafiye düzenine göre, ilk iki mısra kendi aralarında, sonraki iki mısra da kendi aralarında kafiyeli olur.

Kéşîñ kara, kéşîñ kara, Kaşın kara, kaşın kara,
Kéşîñdin közüñ kara. Kaşından gözün kara.
Kirpikiñdin nurlar tamar, Kirpiğinden ışıık damlar,
Söysem yürekim kanar. Öpsem yüreğim kanar.

Kiçikkine kara köz, Küçücük kara göz,
Tili tatlık, şérin söz. Dili tatlı, şirin söz.
Uçup ketti öyümdin, Uçup gitti evimden,
*Gayip boldı közümdin.*⁶⁴ Kayboldu gözümden.

Men séni körgeñçe körgüm kélidu, Seni gördükçe göresim gelir,
Kuçıkımğa élip söygüm kélidu. Kucağıma alıp öpesim gelir.

⁶¹ Uyğur Helk Koşaklırı 2, s. 89

⁶² Osman İsmail, age., s. 556; Uyğur Helk Koşaklırı 2, s. 62

⁶³ Uyğur Helk Koşaklırı 2, s. 20

⁶⁴ Mehemmet Zunun, Abdukerim Rahman, age, s. 238

⁶⁵ Uyğur Helk Koşaklırı 2, s. 89

⁶⁶ Osman İsmail, age., s. 556

⁶⁷ Osman İsmail, age., s. 539

⁶⁸ Osman İsmail, age., s. 536

<i>Hemişe men séni yad étedurmen,</i>	Daima ben seni yâd ediyorum,
<i>Küç-madarımdın hem kétedurmen</i>	Güçten kuvvetten gidiyorum.
<i>Ey méniñ güzel yarım, kelem kaş,</i>	Ey benim güzel yârim, kalem kaş,
<i>Közümdin aktı kan bilen yaş.</i>	Gözümden aktı kan ile yaş.
<i>Kéçe bolsa uyku kaçtı,</i>	Gece olsa uyku kaçtı,
<i>Tamamiy ezayımğa ot tutaştı</i>	Tüm vücuduma ateş tutuştu.
<i>Ketti méniñ canım ékip,</i>	Gitti benim canım akıp,
<i>Yatsam bağırmı yerge yékıp.</i>	Yatsam bağırmı yere yapıştırıp.
<i>Huda éritse taş bağırınıznı,</i>	Allah eritsin taş kalbinizi,
<i>Tutup yatsam mübarek sağırınıznı.⁶⁵</i>	Tutup yatsam mübarek kalçanızı.

6. Uygur Muhebbet Koşakları(Aşk Şiirleri)nda Bağlantı

Türk halk şiirinde “kavuştak” diye de adlandırılan bağlantı türkülerde bent sonunda aynen tekrarlanan mısra veya mısralardır. Uygur muhebbet koşaklarında bağlantının fazla kullanılmadığı görülmektedir. Elimizdeki örneklerden birinde bağlantı bulunmaktadır.

<i>Saydıki koram taşka,</i>	Deredeki büyük taş,
<i>Ot yaksam, köyüp ketse.</i>	Ateş yaksam da yanıp gitse.
<i>Vapa kılmağan yarlar,</i>	Vefa etmeyen yârler,
<i>Ecel kélip ölüp ketse.</i>	Ecel gelse de ölüp gitse.
<i>Vapasız yargâ miñ lenet.</i>	Vefasız yâre bin lanet.

<i>Uçañdıki çapanı,</i>	Sırtındaki ceketı,
<i>Dikamikin, deptimen.</i>	Sentetik kumaştan sanmışım.
<i>Çirayñğa bir karap,</i>	Yüzüne bir bakarak,
<i>Ademmikin, deptimen.</i>	Seni insan sanmışım.
<i>Vapasız yargâ miñ lenet.⁶⁶</i>	Vefasız yâre bin lanet.

7. Uygur Muhebbet Koşakları(Aşk Şiirleri)nın Durak Yapısı

Durak şiirde ritmi ve ahengi sağlayan, tekdüzeliği kıran önemli unsurların biridir. Durakların belli bir düzeni vardır. Genellikle 5 heceli türküler 3+2; 7 heceli türküler 4+3; 8 heceli türküler 4+4; 11 heceli türküler 6+5 durak yapısına sahiptir. Ancak bu yapı her zaman bu şekilde devam etmez. 3+2 yapısındaki durak 2+3 şeklinde; 4+3 yapısındaki durak 3+4, 5+2, 2+5 şeklinde; 4+4 yapısındaki durak 5+3, 3+5, 6+2, 2+6 şeklinde; 6+5 yapısındaki durak 5+6, 4+4+3, 3+5+3,

⁶⁵ Uyğur Helk Koşaklırı 4, s. 38-39

⁶⁶ Uyğur Helk Koşaklırı 4, s. 162

4+3+4, 3+3+5 şeklinde olabilmektedir. Uygur muhabbet koşaklarında bu durak çeşitlerinin hemen hemen hepsine rastlamak mümkündür.

SONUÇ

1. Türk halk şiirinde olduğu gibi, Uygur halk şiirinde de mani, koşma ve beyit nazım biçimleri bulunmaktadır. Uygur muhebbet koşaklarında bunlardan en çok mani nazım biçimi kullanılmıştır. Uygur muhebbet koşaklarında maninin klasik örnekleri (7 heceli, *aaba* kafiyeli) nin yanı sıra diğer çeşitleri (mesela ilk mısrası 7, ikinci mısrası 5 heceli; ilk mısrası 7, ikinci mısrası 4 heceli; ilk mısrası 8, ikinci mısrası 5 heceli olan maniler) de bulunmaktadır. Ancak bunlar arasında 7 heceli, *abcb* kafiyeli maniler büyük çoğunluğu teşkil etmektedir.

2. Uygur muhebbet koşakları arasında *aabb* kafiye düzenine sahip maniler de vardır ki, bunlar sanki iki beyit (ikili)in yan yana gelmesiyle oluşturulmuş gibidirler. Bunlar dörtlük şeklinde düzenlenebildiği gibi, ikili şeklinde de veya ardı ardına gelecek şekilde de düzenlenebilir.

3. Uygur muhebbet koşakları arasında ayrıca zincirbent maniler de söz konusudur. Zincirbent manilerde ilk dörtlüğün son mısrası 2. dörtlüğün ilk mısrasında tekrarlanmaktadır.

4. Uygur muhebbet koşakları içerisinde koşma tarzıyla düzenlenmiş şiirler de bulunmaktadır. Ancak bu tür koşma tarzı şiirlerin örnekleri fazla değildir.

5. Uygur Muhebbet koşakları arasında görünürde beyit, yani iki mısralı şiirler yoktur. Ancak beyit adı altında verilen şiirler hem beyit (ikili) hem mani nazım şekliyle düzenlenebilmektedir. Özellikle ilk mısrası 7, ikinci mısrası 5 heceli olan ya da ilk mısrası 7, ikinci mısrası 4 heceli olan şiirler beyit şekline sokmaya en müsait şiirlerdir.

6. Uygur muhebbet koşaklarında mısra sayısı genellikle dördtür. Ancak bununla birlikte 5, 6, 10 mısralı olanları da vardır.

7. Uygur muhebbet koşaklarının hece sayısı 5'ten 16'ya kadar çıkabilmektedir. Bu koşaklar hece sayısı bakımından bu kadar çeşitlilik gösterse de, genellikle yedi heceli olanlar çoğunluktadır.

8. Uygur muhebbet koşaklarında en çok yarım kafiye tercih edilmiştir. Bununla birlikte tam ve zengin kafiye çeşitleri kullanılmıştır.

9. Uygur muhebbet koşaklarında redife dayalı, kafiye olmayan örnekler de bulunmaktadır.

10. Uygur Muhebbet koşakları (Aşk Şiirleri) nin kafiye düzeni *abcb*, *aaba*, *aaaa*, *abab*, *abbb*, *aabb* şeklindedir.

11. Uygur muhebbet koşakları arasında kalıplamış bazı formel mısralar bulunmaktadır.

12. Türk halk şiirinde “kavuştak” diye de adlandırılan bağlantının Uygur muhebbet koşaklarında fazla kullanılmadığı görülmektedir.

13. Uygur muhabbet koşaklarında Türk halk şiirinde bulunan durak çeşitlerinin hemen hemen hepsine rastlamak mümkündür.

KAYNAKLAR

ARAT, Reşit Rahmeti, **Doğu Türkçesi Metinleri**, Yayına hazırlayan: Osman Fikri Sertkaya, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 1987.

BOKİYEV, O, **Uygur Xelk Lirik Şe'riyati**, Uzbekistan SSR “Fen” Neşriyatı, Toşkent, 1978

DİZDAROĞLU, Hikmet, **Halk Şiirinde Türler**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1969.

-
- JARRİNG, Gunnar, **Uygur Helk Edebiyatı Cevherleri**, Milletler Neşriyatı, Beyjing, 1997.
- KAYA, Doğan, **Ansiklopedik Türk Halk Edebiyatı Terimleri Sözlüğü**, Akçağ yayınları, Ankara, 2007.
- Nimşehit Ermiya Eli Sayramiy, **Aldıda**, Şincang Helk Neşriyatı, Urumçi, 2008.
- SADIK, Muhemmetcan, **Uygur Helk Eğiz Edebiyatı Hekkide**, Şincang Helk Neşriyatı, Ürümçi, 1995.
- TEKLİMAKANİY, Abdureop, **Esliy Yezilishi Bilen Uyghur On İkki Muqami Tekstliri**, Milletler Neshriyatı, Beyjing, 2005.
- ÖMER, Uçkuncan, **Uygur helk Tarihiy Koşaklırı Kamusu**, Şincang Universiteti Neşriyatı, Ürümçi, 2009.
- Uygur Xelk Koşaklırı**, Derleyen (Jigip toplıguçı): Oktyabir Camaldinov, Almuta “Cazuşı”, 1988.
- Uygur Helk Koşaklırı 2**, Şincang Helk Neşriyatı, Ürümçi, 2006.
- Uygur Helk Koşaklırı 3**, Şincang Helk Neşriyatı, Ürümçi, 2006.
- Uygur Helk Koşaklırı 4**, Şincang Helk Neşriyatı, Ürümçi, 2006.
- Uygur Xelk Eğiz İcadiyiti**, Kazakistan SSR “Nauka” Neşriyatı, Almuta, 1983
- ZUNUN, Mehemmet- Abdukerim Rahman, **Uygur Helk Eğiz Edebiyatınıñ Asashlırı**, Şincang Helk Neşriyatı, Urumçi, 1982.